

Sanjar RASHIDOV,

Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

E-mail: sanjarrashidov@mail.ru

DSc, professor T.Kuchkarov taqrizi asosida

O'ZBEK VA INGLIZ TILIDAGI REALIYALARNING TARJIMA USULLARI TADQIQI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi realiyalarni tarjima qilishdagi nazariy va amaliy masalalar, muammolar va yechimlar keng qamrovda tahlil qilinadi. Realialar – milliy, madaniy va tarixiy kontekstga xos tushunchalar bo'lib, ularning tarjimasini ko'p hollarda murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Maqolada realiyalarning predmetli va tilshunoslik tasniflari, tarjima jarayonida qo'llaniladigan strategiyalar (transliteratsiya, transkripsiya, ekvivalent topish, tavsifiy va izohli tarjima) va ularning qo'llanilishidagi kontekst, madaniy tafovutlar hamda zamonaviy yondashuvlar muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, realiyalarni tarjima qilishda to'g'ri strategiyani tanlash va ularning semantik hamda madaniy xususiyatlarini saqlash muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Realia, tarjima nazariyasi, madaniy tafovut, ekvivalentlik, transliteratsiya, transkripsiya, tavsifiy tarjima, izohli tarjima, tarjima strategiyalari.

A STUDY OF TRANSLATION METHODS OF REALITIES IN UZBEK AND ENGLISH

Annotation

This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical issues, challenges, and solutions in translating realia between Uzbek and English. Realia are concepts specific to national, cultural, and historical contexts, and their translation often presents difficulties. The article examines the subject-based and linguistic classifications of realia, the translation strategies applied in the process (transliteration, transcription, equivalence, descriptive and explanatory translation), as well as the role of context, cultural differences, and modern approaches. The research findings indicate that choosing the right strategy and preserving the semantic and cultural characteristics of realia are crucial in translation.

Key words: Realia, translation theory, cultural differences, equivalence, transliteration, transcription, descriptive translation, explanatory translation, translation strategies.

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОВ ПЕРЕВОДА РЕАЛИЙ НА УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье подробно рассматриваются проблемы перевода реалий между узбекским и английским языками. Реалии представляют собой культурно, исторически или национально специфические термины, перевод которых зачастую вызывает определенные трудности. Анализируются предметная и лингвистическая классификации реалий, а также основные стратегии их перевода: транслитерация, транскрипция, подбор эквивалентов, описательный и пояснительный перевод. Особое внимание уделяется значению контекста, необходимости учета культурных различий и современным подходам в переводе реалий. Результаты исследования подчеркивают важность выбора корректной переводческой стратегии, сохранения семантических и культурных особенностей и адаптации перевода под особенности целевой аудитории.

Ключевые слова: Реалия, теория перевода, культурные различия, эквивалентность, транслитерация, транскрипция, описательный перевод, пояснительный перевод, стратегии перевода.

Kirish. Tarjima nazariyasida realiyalarni tarjima qilish masalasi doimo dolzarb mavzu sifatida qaraladi. Har bir tilning o'ziga xos tarixiy va madaniy konteksti mavjud bo'lib, bu holat realiyalarni boshqa tillarga o'tkazishda alohida yondashuvni talab qiladi. O'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi madaniy, lingvistik va semantik farqlar realiyalar tarjimasini yanada murakkablashtiradi. Ushbu maqolada realiyalarning turli ilmiy tasniflari, ularni tarjima qilish usullari va bu jarayonda yuzaga keladigan muammolar batafsil tahlil qilinadi. Maqsad – tarjima jarayonida kontekst va madaniy omillarni inobatga olish orqali yanada aniq va samarali tarjima yechimlarini aniqlashdir.

Zamonaviy globalizatsiya sharoitida tillaro muloqot va madaniy almashinuvning ahamiyati kundan-kunga oshib bormoqda. Bu jarayonda tarjimonlar nafaqat til bilimlariga, balki tarixiy an'ana va madaniy qadriyatlariga chuqur anglashga ham e'tibor qaratishlari zarur. Shu sababli, realiyalarni tarjima qilish jarayonida tilning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda maxsus metodologiyalar ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqola ilmiy nuqtai nazardan yondashib, realiyalar tarjimasida yuzaga keladigan turli murakkabliklarni, ularni bartaraf etish usullarini va samarali tarjima natijasini ta'minlash uchun zamonaviy yondashuvlarni tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari asosida taklif etilgan strategiyalar kelajakdagi ilmiy ishlar va amaliy tajribalar uchun mustahkam nazariy hamda metodologik asos yaratishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda realiyalarni tarjima qilish masalalarini tahlil qilish uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

Taqqoslash metodi: O'zbek va ingliz tillaridagi realiyalar misollari orqali ularning semantik, madaniy va tarixiy jihatlarini solishtirildi. Ushbu metod yordamida tarjimada yuzaga keladigan ekvivalentlik muammolari aniqlanib, turli yondashuvlar taqqoslandi.

Leksik-semantik tahlil: Har bir tilning realiyalar to'plami chuqur o'rganilib, ularning tarjimasida qanday qiyinchiliklarga sabab bo'lishi tahlil qilindi. Realialar kontekstual ma'noda qanday o'zgarishi va ularning tarjima jarayonida qanday o'zgarishlarga uchrashi aniqlandi.

Korpus tahlil: Turli tarjima matnlari va adabiy asarlar asosida realiyalarning tarjima usullari va ularning qo'llanishi tahlil qilindi. Bunda tarjimonlarning turli usullardan qanday foydalanganligi, ayniqsa, transliteratsiya, izohlash, analogiya va ekvivalent topish kabi usullar qanday qo'llanilganligi o'rganildi.

Nazariy yondashuv: A. E. Suprun, A. A. Reformatskiy va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlariga tayanib, realiyalar tasnifi va tarjima strategiyalari nazariy jihatdan chuqur o'rganildi. Ushbu yondashuv asosida realiyalarning tarjima nazariyasidagi o'rni aniqlanib, ularning tarjima jarayonida yo'qolib ketish xavfi keng doirada baholandi. Tadqiqotchilar realiyalarni madaniy va tilga xos unsurlar asosida tahlil qilib, turli strategiyalarni qo'llash

orqali ularning mazmuni va kontekstini saqlab qolishning dolzarbligini ta'kidladilar. Bu yondashuv ilmiy muhokamalarni rivojlantirish va tarjima nazariyasining kelgusidagi yo'nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, ushbu yondashuv til o'rganish va madaniy almashuvning istiqbollarini kengaytirishga, metodologik asoslarni mustahkamlashga va tarjima sohasidagi innovatsiyalarni juda samarali tarzda qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Nazariy asoslar va realiyalar tasnifi. Realialar tarjimasi nazariy jihatdan ikkita asosiy tasnif bo'yicha tahlil qilinadi:

Predmetli tasnif. Predmetli tasnif realialarni semantik guruhlariga ajratishga asoslangan. Masalan, o'zbek tilidagi "mahalla", "do'ppi", "sumalak", "cho'pon" kabi tushunchalar, ingliz tilidagi "pub", "Thanksgiving", "pound", "tea time" kabi tushunchalar shu turkumga kiradi. Bunday realialar tarjimasi madaniy kontekstga bog'liq bo'lgani sababli, tarjima jarayonida ularning asosiy mazmunini saqlab qolish muhim ahamiyatga ega. Tarjimonlar ushbu realialarni tarjima qilishda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent topish qiyin bo'lgan holatlarda izohlash yoki transliteratsiya usulidan foydalanadilar.

Lingvistik tasnif. Realialar ularning kelib chiqish manbalari va tilga moslashish darajasiga qarab tasniflanadi. Masalan, ingliz tilidan o'zbek tiliga o'tgan "kompyuter", "internet", "bank" kabi so'zlar yoki o'zbek tilidan ingliz tiliga o'tgan "pila" (osh), "sumalak" tushunchalari ushbu tasnifga kiradi. Lingvistik tasnif tarjimada katta ahamiyatga ega, chunki har bir madaniyat o'ziga xos leksik birliklarga ega bo'lib, ularning tarjima jarayonida yo'qolib ketishi yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin.

Ushbu tasniflar asosida realialar tarjimasining qiyinchiliklari hamda ularni hal qilish usullari aniqlandi. Tarjimada ekvivalent topish, izohlash, transliteratsiya va adaptatsiya kabi yondashuvlar qanday qo'llanilishi batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, tarjimada madaniy uyg'unlikni saqlab qolish va o'quvchiga begona madaniyat elementlarini tushunarli yetkazishning muhimligi ta'kidlanadi.

Realialarni tarjima qilishda muhim nazariy konseptlar sifatida dinamik ekvivalentlik va formal ekvivalentlik yondashuvlari ham o'rganiladi. Dinamik ekvivalentlik tilning semantik va madaniy o'ziga xosliklarini saqlashga qaratilgan bo'lsa, formal ekvivalentlik manbani aniqroq aks ettirishga intiladi. Shu bilan birga, transpozitsiya kabi jarayonlar ham tarjima jarayonida qo'llanilib, u realianing tilshunoslik jihatlarini o'zgartirish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Tahlil jarayonida realialarni tarjima qilishning asosiy strategiyalari aniqlanib, ularning qo'llanilishidagi afzalliklar va kamchiliklar quyidagicha ko'rib chiqildi:

Transliteratsiya va transkripsiya:

Transliteratsiya – asl yozuv shaklini saqlab qolish maqsadida amalga oshiriladi. Masalan, "kurash" so'zi ingliz tiliga transliteratsiya qilingan holda qabul qilinishi mumkin.

Transkripsiya esa talaffuz asosida amalga oshiriladi, bu jarayonda tovushlar va intonatsiya inobatga olinadi. Bu usul asosan talaffuzga e'tibor qaratilgan holatlarda qo'llaniladi. Ushbu usullar ayniqsa o'ziga xos madaniy va tarixiy ahamiyatga ega so'zlar uchun samarali bo'lishi mumkin, chunki ularning asl ma'nosi va talaffuzi o'zgaras qoladi.

Tavsifiy va izohli tarjima:

Tavsifiy tarjima so'zning semantik mazmunini to'liq ifodalashga intiladi. Masalan, "bobo" so'zi ingliz tilida "grandfather" yoki "respected elder" tarzida tavsiflanishi mumkin.

Izohli tarjima esa agar aniq ekvivalent mavjud bo'lmasa, tushunchani qo'shimcha izoh bilan ta'riflashni nazarda tutadi. "Mahalla" so'zini "a traditional Uzbek neighborhood community" deb izohlash misoli bunday yondashuvni aks ettiradi. Ushbu strategiyalar tarjima jarayonida realianing madaniy va semantik jihatlarini saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Ekvivalent topish: Agar tarjima qilinayotgan tilning leksikati ichida mos tushuncha mavjud bo'lsa, u holda ekvivalent atamani tanlash lozim. Misol uchun, o'zbek tilidagi "bek" yoki "xon" so'zlari ingliz tilida "lord" yoki "duke" so'zlariga mos tushiriladi. Ammo ba'zi hollarda mos tushuncha topish

qiyinlashishi mumkin, chunki har bir til o'ziga xos madaniy va ijtimoiy tajribalarni aks ettiradi.

Soxta va ortiqcha realialar muammosi: Ba'zi hollarda, ma'lum so'zlar realiya sifatida qabul qilinsa-da, ularning tarjimada madaniy yukini yetarlicha aks ettira olmasligi mumkin. Masalan, "palov" yoki "sumalak" kabi milliy taomlar ingliz tiliga tarjima qilinganda ularning asl madaniy konteksti yo'qolib qolishi ehtimoli mavjud. Shu sababli, tarjimonlar bu holatda qo'shimcha izoh yoki tavsifiy tarjima yondashuviga murojaat qilishlari zarur.

Realialarni tarjima qilish jarayonida nazariy va amaliy jihatlar bir-birini to'ldiradi. Quyidagi nuqtalarda kengroq muhokama olib borish mumkin:

Kontekst va madaniy tafvutlar: Tarjima jarayonida kontekstni inobatga olish realianing semantik va madaniy xususiyatlarini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Har bir realiya o'zining kelib chiqish madaniyati, tarixiy tajribasi va ijtimoiy ahamiyatiga ega ekanligi sababli, tarjima qilinayotganda ularni kontekstga mos ravishda qayta ishlash zarur. Misol uchun, o'zbek tilidagi "aka" va "uka" so'zlarining ingliz tilidagi umumiy "brother" tushunchasi madaniy o'ziga xoslikni yetarlicha aks ettirmaydi, shuning uchun qo'shimcha izoh yoki tavsifiy yondashuv talab etiladi.

Zamonaviy yondashuvlar: Hozirgi kunda tarjima nazariyasi doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Zamonaviy yondashuvlar realialarni tarjima qilishda ko'plab yangi strategiyalar va metodlarni qo'llashga imkon yaratadi. Masalan, kompyuterlashtirilgan korpus tahlili va sun'iy intellekt asosida avtomatik tarjima tizimlari yordamida realianing madaniy kontekstini aniqlash va ekvivalent topish osonlashmoqda. Biroq, bunday yondashuvlar inson tajribasi va madaniy bilimlarni to'liq o'rnini bosa olmaydi, shuning uchun ularni qo'llashda ehtiyotkorlik zarur.

Empirik tadqiqotlar va amaliy misollar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, realialarni tarjima qilishda nafaqat nazariy bilim, balki amaliy tajriba ham muhim. Tarjimonlar o'z faoliyatlarida turli xatoliklar va muvaffaqiyatli yechimlarni sinovdan o'tkazish orqali realianing ma'nosini saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Masalan, madaniy marosimlar, urfodatlar yoki an'anaviy bayramlar kabi tushunchalarni tarjima qilayotganda, ularning tarixiy va ijtimoiy ahamiyatini to'liq aks ettirish uchun qo'shimcha izohlar berish zarurati yuzaga keladi.

Nazariy tadqiqotlarning amaliy tatbiqi: A. E. Suprun va A. A. Reformatskiy kabi olimlarning tadqiqotlari tarjima nazariyasining asosiy konseptlarini shakllantirishda katta rol o'ynagan. Ularning ishlariga tayanib, realialarni tarjima qilishda ekvivalentlik nazariyasi, dinamik ekvivalentlik va transpozitsiya kabi tushunchalar rivojlanib, zamonaviy tarjimonlar uchun foydali yo'nalishlar belgilangan. Bu nazariy yondashuvlar tarjima jarayonini nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham tahlil qilish imkonini beradi.

Xulosa. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi realialarni tarjima qilish jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini keng qamrovda tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni isbotladi: realialar tarjimasi murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, ularning semantik, madaniy va tarixiy xususiyatlarini chuqur o'rganish zarurati mavjud. Maqolada realialar predmetli va lingvistik tasniflar asosida tahlil qilinib, ularning o'ziga xosliklarini aniqlash orqali to'g'ri tarjima strategiyalarini tanlash muhimligi ta'kidlandi. Shu doirada transliteratsiya, transkripsiya, tavsifiy va izohli tarjima usullari yordamida tarjima matnning ma'nosi va madaniy yukini saqlashning samaradorligi ko'rsatildi.

Tarjima jarayonida kontekst va madaniy tafvutlarni, xususan o'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi farqlarni hisobga olish, to'g'ri ma'lumot uzatish va xatoliklarni kamaytirish nuqtai nazaridan katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, empirik tadqiqotlar tarjimonlarga realialarni chuqur anglash, ularning semantik mazmunini aniq aks ettirish va madaniy kontekstni yaxshiroq tahlil qilish imkonini beradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, asl manba va tarjima tilining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish tarjima jarayonida muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar tarjimada realialarni to'liq va aniq aks ettirish imkoniyatini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Супрун, А. Е. (1957). О переводе реалий [О проблеме перевода реалий]. Вопросы языкознания, № 3, 75–83.
2. Реформатский, А. А. (1961). Введение в языкознание [Введение в языкознание]. Москва: Учпедгиз.
3. Сергей Влахов, Сидер Флорин. НЕПЕРЕВОДИМОЕ В ПЕРЕВОДЕ. «Международные отношения», 1980.
4. Usmonova Sh. Etnomadaniy stereotiplarning lingvomadaniy tahlili. Ilmiy maqolalar to'plami. VI. – Toshkent: “Akademnashr”, 2015, 120-122 betlar.